

ד ת ש ב ו ע

פרשת משפטים, תשל"ח, מספר 1257

על תעלומות בדינו של השואל

נחום רקובר

הפרשה הראשונה – המקילה – עניינה שומר חנם.

ישנו סוג נוסף של שומר, והוא – השוכר, אלא שלא נתייחד לו דין מיוחד. וזה לשון המשנה:³ "ארבעה שומרים הן: שומר חנם והשואל, נושא שכר והשוכר", ובסוגיית הגמרא על משנה זו מובאים דבריו של רב נחמן בר יצחק: "ארבעה שומרין ודיניהם שלושה".

לפיכך הרמב"ם מקדים ואומר בראש הלכות שכירות:⁴

ארבעה שומרים נאמרו בתורה ושלושה דינים יש להם. ואלו הן ארבעה שומרים: שומר חנם, והשואל, נושא שכר והשוכר. חוק השומרים התשנ"ז-1967, שחוקקה הכנסת, מאמץ את סוגי השומרים כפי שהם במשפט העברי.⁵ וזה לשון סעיף 1 של החוק:

(ב) השומר נכס שאין לו בשמירתו טובת הנאה לעצמו, הוא שומר חנם.
(ג) השומר נכס המקבל תמורה בעד השמירה או שיש לו בשמירתו טובת הנאה אחרת לעצמו, ואיננו שואל, הוא שומר שכר.

(ד) השומר נכס כדי להשתמש בו או ליהנות ממנו בלי ליתן תמורה, הוא שואל.

גם אחריותם של השומרים, על פי סעיף 2 לחוק, דומה לאחריותם על פי המשפט העברי: שומר חנם אחראי לאבדן הנכס או לנזקו אם נגרמו הם בשל רשלנותו; שומר שכר אחראי לאבדן הנכס או לנזקו, זולת אם נגרמו עקב נסיבות שלא היה עליו לחזותן מראש; השואל אחראי לאבדן הנכס או לנזקו, יהיו גורמיהם אשר יהיו. כלומר, הוא חייב גם אם היה הנכס ניזוק אם היה ברשותו של

דיני השומרים במשפט העברי, יסודם בפרשתנו, פיתוחם במשנתם של התנאים והאמוראים, וגיבושם בספרות הפוסקים.

אם נתבונן במקור המקראי להלכות שומרים (שמ' כב:ו-יד), ניווכח כי הנושא הנידון בו נחלק לפי ענייניו לשלוש פרשיות:

1. כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף או כְּלִים לְשֹׂמֵר וְגָנֵב מִבֵּית הָאִישׁ אִם יִמָּצֵא הַגָּנֵב יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם. אִם לֹא יִמָּצֵא הַגָּנֵב וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים אִם לֹא שִׁלַּח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ. עַל כָּל דָּבָר פֶּשַׁע עַל שׂוֹר עַל חֲמוֹר עַל שָׂה עַל שְׁלֵמָה עַל כָּל אַבְדָּה אֲשֶׁר יֹאמֵר כִּי הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֵא דָּבָר שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יִרְשִׁיעַן אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ (כב:ו-ח).

2. כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ חֲמוֹר או שׂוֹר או שָׂה וְכָל בְּהֵמָה לְשֹׂמֵר וּמֵת או נִשְׁבֵּר או נִשְׁבָּה אֵין רֹאָה. שְׁבַעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שִׁלַּח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ וְלָקַח בְּעַלְיוֹ וְלֹא יְשַׁלֵּם. וְאִם גָּנֵב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם לְבַעְלָיו. אִם טָרַף יְטָרַף יְבֹאֵהוּ עַד הַטָּרְפָּה לֹא יְשַׁלֵּם (ט:יב).

3. וְכִי יִשְׁאֵל אִישׁ מֵעַם רֵעֵהוּ וְנִשְׁבֵּר או מֵת בְּעַלְיוֹ אֵין עִמּוֹ שְׁלֵם יְשַׁלֵּם. אִם בְּעַלְיוֹ עִמּוֹ לֹא יְשַׁלֵּם אִם שָׁכִיר הוּא בָּא בְּשִׁכְרוֹ (יג:יד).

פרשיות אלו נתפרשו ע"י החכמים כעוסקות בשלושה סוגי שומרים. וכך שנויה היא הברייתא:¹ תנו רבנן: פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם, שנייה – בשומר שכר, שלישית – בשואל.

בעוד ששייכותה של פרשה שלישית לשואל מפורשת במקרא: "וכי ישאל איש מעם רעהו" וכו', הרי לשייכותן של פרשה ראשונה לשומר חנם ופרשה שנייה לשומר שכר, הגיעו חכמים² בדרך זו: מאחר שאחריותו של השומר לפי פרשה שנייה חמורה מזו של השומר לפי פרשה ראשונה, הרי שהדין נותן שהפרשה השנייה – המחמירה – עוסקת בשומר המקבל שכר בעד שמירתו, ואילו

* חתן פרס ישראל (תשס"ב); יו"ר עמותת "מורשת המשפט בישראל"; נשיא המכללה האקדמית לחינוך, "תלפיות"; לשעבר המשנה ליועץ המשפטי לממשלה.

¹ בבא מציעא צד ע"ב.

² עיינו שם, ע"א.

³ משנה בבא מציעא ז ח.

⁴ רמב"ם, הלכות שכירות, פרק א, הלכה א.

⁵ על זיקתו של החוק לעקרונות המשפט העברי, ראו גם בדברי ההסבר להצעת החוק (הצעות חוק 676, תשכ"ו, עמ' 54); גם שמו של החוק, "חוק השומרים" - ולא "חוק שמירת נכסים" כפי שהציע משרד המשפטים - נקבע על פי הצעת חה"כ שולמית אלוני, לחיזוק הזיקה בין חקיקת הכנסת למקורות המשפט העברי (דברי הכנסת, מיום ב' בניסן תשכ"ז, 12.4.67, עמ' 2148-2149). וראו ב' כהנא, שומרים, ירושלים תשנ"ט-1998, בסדרה "חוק לישראל", בעריכת נחום רקובר.

[משורת הדין], רק שראוי לחייב גם איש פרטי בשביל תיקון כללי, שהנאתו חוזרת לכל איש ואיש. דומה לזה אמרו חז"ל, ב"אלו מציאות":⁹ "עניים גופייהו ניחא להו' וכו'." וגם גבי סימנים דרבנן "ניחא ליה",¹⁰ עיי"ש. ולדעתי, חיוב אונסין בשואל הוא מהסוג האחרון. כי במתה (הבהמה) יקשה "מלאך המוות מה לי הכא מה לי התם?!", כשם שמתה בביתו של שואל, כך היה אפשר לה למות בביתו של משאיל. רק (=אלא) שהוא תיקון עולם, כדמות "שלא תנעול דלת בפני לויך", שהמשאיל אשר יתן לחבירו, ואליו לא יבא מזה שום טובה והנאה, ראוי לעשות לו דבר נוסף נגד יצר הרע, שלא יסיתהו למנוע הטוב מבעליו. אם כן, אם נמצא מקום אשר אין לנו לחוש שימנע השואל מלהשאיל, יש לנו להחזיר על השורה הראויה.

ומאחר שסיבת חיובו של השואל באונסין היא להרבות אהבת רעים, אין ראוי שיהיה הפטור נוהג כאשר כבר יש יחסי רעות בין הבעלים לבין השואל, כשהבעלים עובד אצל השואל:

והנה דרך חיוב האונסים הוא רק להרחבת גמילות חסד בישראל, אשר ממנה תוצאות לאהבת רעים, כוללת דברים טובים עד בלי די. ועתה, אם אנו רואים איש אחד מפעולותיו, שזהו שהוא נכנס לרעהו יותר מהדרך הרגילה בין אנשים רעים, בטח יש לזה סיבה מספקת, או יראתו אותו, שלאיש כזה אין לדאוג אולי לא יגמלוהו חסד. על כן, כאשר ישאל איש מאת רעהו, וגם את גופו ישאיל לו, אות היא כי יש סיבה מספקת לחיובו אליו, על כן לא יחשב לשואל "כל הנאה שלו". ולא עלינו לדאוג אולי לא יחפוץ לגמול חסד בשאלת כליו, אחרי אשר (=מאחר ש)אנו רואים שיש לזה מכריח חזק.

במגמה להרבות אהבה ורעות בין אדם לחברו, מוסברים אפוא גם אחריותו של השואל באונס וגם הסייג לאחריותו אם "בעליו עמו".

עורך: פרופ' יוסף עופר

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור

על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

יש לשמור על קדושת העלון

המשאיל, כגון שהבהמה ששאל מתה מיתה טבעית.

מהו הטעם לאחריותו של השואל לנזק שנגרם לנכס באופן זה? כפי שנראה, ביקש הרב קוק לענות על שאלה זו תוך הסברו של דין תמוה נוסף, שעניינו סייג לאחריותו של השואל.

נאמר ב'פרשת השומרים': "וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת, בעליו אין עמו שלם ישלם. **אם בעליו עמו לא ישלם**, אם שכיר הוא בא בשכרו" (שמ' כב:ג-יד). על יסוד המקרא הזה נקבעה הלכה, שאף על פי שהשואל חייב לשלם לבעל הנכס אם נאבד הנכס באונס, הוא פטור מלשלם לבעל הנכס אם "בעליו עמו", אף אם הבעלים לא היו עם השואל בשעת האונס.⁶ הלכה זו, הפוטרת את השואל אף כשלא היו הבעלים עם השואל בשעה שקרה הנזק, היא לכאורה חסרת היגיון משפטי ומוסרי, וכבר התקשו בה רבים. כך למשל, רבי חיים יאיר בכרך כותב בתשובתו:⁷

והנה בגוף הדין תמהתי כל ימי, אחר שפיקודי ה' ישרים, וכלם נכוחים בטוב טעם וישרים למוצאי דעת... ומי יתן ואדע לקרב הדבר הזה אל השכל... [הלוא השואל] משיב רעה תחת טובה... וכי משום שהמשאיל במלאכתו של שואל ילקה באבדן ממונו ביד שואל!?

הראי"ה קוק מבקש לתת טעם להלכה זו, לאחר שהוא מניח שהדינים הללו ודאי אינם גזרת הכתוב, כדין פרה אדומה וכאיסור שעטנז:⁸

וראוי לנו למצוא מקום וטעם שכלי למשפטי תורה. כי משפטי ד' הנתונים בין איש לרעהו, דרכיהם ונתיבותיהם שלום, מביאים אושר לאדם גם במצב החומרי (לבד מה שרמו דרכיהם כאשר יאתה לרצון יושב סתר). ואינם דומים ל'פרה' ו'שעטנז' אשר לא ידע אנוש להם גם מבוא נכון.

הסברו של הרב קוק מבוסס על הרעיון שחיובו של השואל באונסין, אף על פי שהאונס יכול היה לקרות גם אם היה הנכס ברשות הבעלים, יסודו במגמתה של התורה להגביר את זיקת הרעות בין אדם לחברו, העשויה להתבטא בהשאלת נכסים לזולת. ניתן להגשים מגמה זו, אם יובטח למשאיל שיקבל חזרה את הנכס שהשאיל בכל מקרה, גם אם ניזוק, בין בפשיעתו של השואל בין באונס. ממשיך הרב קוק:

לדעתי, נמצא גם בחיובי ממון שני גדרים: [א] יש שיתחייב ממון מפני שכך היא שורת הדין. בגדר מזיק נאמר שהזיק לחבירו כערך זה הממון, ובגדרי הקנין נאמר שנכנס אצלו דבר [ש]יתחייב לתת תמורתו זה הממון. [ב] ועוד יש חיוב ממון שאינו מן השורה

⁶ ראו ב' כהנא, שם, עמ' 342.

⁷ שו"ת חוות יאיר, סימן רכג.

⁸ "טעמי המצוות", ניצני ארץ יב (תשנ"ח), עמ' 11.

⁹ בבא מציעא כא ע"ב.

¹⁰ בבא מציעא כז ע"ב.